

Vladimir Đuro Degan

AZ ETNIKAI CSOPORTOK TAGJAINAK VALAMINT A POLGÁROKNAK DISZKRIMINÁCIÓ-ELLENES JOGVÉDELME

I.

Jugoszlávia instabilitásának egyik oka megalapításától, 1918-tól kezdődően abban rejlik, hogy szüntelenül a nemzetek jogainak és egymás közötti viszonyának rendezése áll előtérben, míg a nemzeti kisebbségek kollektív kérdései csak jóval később kerültek felszínre. Ennek során minden időszakban lebecsültek az egyén alapvető és elidegeníthetetlen jogait. Ebben a balkáni térségben az egyén különben sem sokat jelentett mint politikai szubjektum a maga nemzetközösségén kívül. Egyesek még ma is úgy gondolják, hogy a nemzetiségi viszonyok bizonyos alapokon való rendezésével az egyének jogai is rendeződnek, mintha számukra a nemzetiségi jog lenne a legfontosabb és egyedülálló.

A hozzáálásnak fordítottnak kellene lennie. A nemzetek és a nemzeti kisebbségek elsősorban egyének csoportjai, és minden egyénnek mint polgárnak megvannak a maga természetes, átruházhatatlan és elidegeníthetetlen jogai, közöttük az is, hogy meghatározza saját nemzeti hovatartozását. Ez utóbbi jogot azonban nem lehet egyúttal köteletségnek is tekinteni. Az egyénnek joga van többé vagy kevésbé saját nemzetéhez tartoznia, abból kiválni vagy sehova sem tartozni, s ez semmiképp sem csorbíthatja alapvető polgári, politikai és egyéb jogait. A nemzetiségi csoportokhoz tehát kivétel nélkül egyenjogú egyének tartoznak, ezért semmiként sem minősülhetnek értékesebbnek, jobbnak vagy rosszabbnak az egyes nemzetek és kisebbségek. Ezért a „népek” az államiság egyetlen területén sem élvezhetnek nagyobb jogokat a „nemzeti kisebbségek-nél”, akik velük elvegyülve élnek, s ennek természetesen a fordítottja is érvényes. Következésképp mindenkinek joga van a maga másságára, tehát arra is, hogy saját nyelvét és írását használja, intézményeket létesítsen stb.

Az Állandó Nemzetközi Bíróság a háború előtt, 1935-ben tanácsadói minőségben véleményt mondott az albániai kisebbségi iskolákról, s kimondta, hogy a bármely állam által inkorporált kisebbséggel csak úgy lehet összehangoltan együtt élni és szívélyesen együttműködni, ha legalább két előfeltételnek eleget tesznek: „Először is, biztosítani kell, hogy azok a polgárok, akik fajuknál, vallásuknál vagy nyelvükönél fogva valamely kisebbséghez tartoznak, teljesen egyenrangúak legye-

nek az adott ország más polgáiraival. Másodsorban pedig, a kisebbségi csoportok számára megfelelő feltételeket kell teremteni ahhoz, hogy megőrizhessék saját etnikai sajátosságait, hagyományait és nemzeti fizionómiájukat”.¹

Jugoszlávia alkotmányjogi és politikai fejlődésében az 1969. évi alkotmányváltozások és az 1974. évi alkotmány meghozatala után különleges helyzet áll elő. A kisebbségek, vagyis a „nemzetiségek” jelentős csoportbeli jogokhoz jutottak, amelyek sok más állam kisebbségeihez mérten irigylésre méltó helyzetbe hozták őket. Megpróbálták kiegyenlíteni helyzetüket a nemzetekével, s kollektíve őket is felelőssé tenni a köztársaságok és az autonóm tartományok soknemzetiségű, föderális közösségeinek jövőjéért. A nemzetiségek tagjai azonban, akárcsak Jugoszlávia más polgárai, ezzel még nem kapták meg teljes polgári és politikai jogaikat, kiváltképpen azokhoz a nemzetközi szerződéses kötelezettségekhez képest, amelyeket szabad akaratából a mi országunk is magára vállalt. A kivételesen magas születési arányszám az albánoknál, és nemzeti újjászületésük Kosovóban a szerbek számottevő hányadánál veszélyeztetettségi érzetet keltett olyan nemzet tagjaként, amely kizárólagos történelmi jogot formál a tartomány területére.

Az 1989-ben bekövetkezett szerbiai alkotmányváltozások, amelyek kíméletlenül megnyirbálták Kosovo és Vajdaság tartományok önrendelkezési jogait, kiváltották a nacionalizmusok láncreakcióját az ország más részeiben. Így a nemzeti elmentéket az egész országban továbbra is a nemzetek közötti viszonyok rendezésével próbálják túlhaladni. Mindenütt háttérbe szorulnak az egyén természetes jogai, s ez alól egyetlen köztársaság és tartomány sem képez kivételt. Ez nemcsak a nemzetiségek alkotmányos helyzetét tette kérdésessé, hanem a nemzetekét is, amelyeknek tagjai saját anyaköztársaságukon kívül élnek. Így még azokban a köztársaságokban is, ahol a demokratikus folyamatok előbbre haladtak, az eljövendő alkotmányokban kell majd újrafogalmazni a kisebbségi csoportok különleges jogait, de ezek érvényesítését is kérdésessé teheti az uralkodó nemzet demokratikusan megválasztott parlamenti képviselőinek majorizációja. Mindez bizonytalanná teheti Jugoszláviának mint a köztársaságok és tartományok föderatív közösségének az integritását és további fennmaradását. Mindenesetre a nemzetiségi viszonyok rendezésének az a modellje, amelyet az 1974-es szövetségi alkotmány teremtett meg, most a szemünk láttára úgy omlik össze mint a kártyavár.

II.

Az általános nemzetközi jogokkal összefüggő kötelezettségektől függetlenül Jugoszlávia a maga szabad akaratából nagyhorderejű szerződéses kötelezettségeket vállalt magára az ember egyéni jogainak tiszteletben tartása tekintetében. E kötelezettségek következetes érvényesítésével az egész ország területén gyorsan megoldhatnánk mindazokat a problémákat, amelyekből jelenleg szinte a kiutat sem látjuk.

A JSZSZK 1974. évi alkotmányának 21C (2.) szakasza előírja, hogy „a bíróságok közvetlenül alkalmazzák a megjelentetett nemzetközi szerződéseket”. Ebből a rendelkezésből az következik, hogy minden hivatalosan közzétett szerződés – közöttük mindazok az emberi jogokról szóló konvenciók, amelye-

ket hazánk aláírt – integrális részét képezi Jugoszlávia jogi rendszerének.² Minden bíróság köteles közvetlenül alkalmazni őket, akárcsak minden más törvényt és törvényes előírást. Másrészt ez azt jelenti, hogy ha valamely törvényes vagy más belső előírás fogyatékos, restriktív, nem egyértelmű, feltételes vagy határozatlan, akkor ehelyett a bíróságnak a megfelelő szerződéses rendelkezést kell figyelembe vennie, ha az pontosabb és teljesebb. Ezenkívül a JSZSZK 1974. évi alkotmányának VII. alapelve értelmében, mely szerint Jugoszlávia a nemzetek közötti viszonyok rendezésében „kielégíti saját nemzetközi kötelezettségeit”, és síkraszáll „a nemzetközi jog általánosan elfogadott normáinak tiszteletben tartásáért”, egyetlen jugoszláv belső előírást sem lenne szabad oly módon alkalmazni, hogy azzal szemmel láthatóan és flagrns módon megsértse az odavágó szerződést vagy a JSZSZK más nemzetközi kötelezettségét. Eszerint tehát az ország minden bírósága köteles a JSZSZK alkotmánya 210 (2). szakaszának szellemében eljárni, s erre minden igazságügyi szerv köteles odafigyelni, ideértve az ügyészséget és az egyének képviselőit egyaránt.

Az általános nemzetközi jog szerint minden szerződés aláírójának egyenlő kötelezettségei vannak.³ Ez összhangban áll a *pacta sunt servanda* általános jogi elvvel. Minthogy azonban az emberi jogok jelentős hányada időközben az általános nemzetközi szokásjog alapján kötelezettséggé lépett elő, ezeknek a szerződések útján kodifikált jogoknak a megsértése a felelősség tekintetében nem azonos módon érinti a jogsértő államokat.⁴ A felelősség fokozatait egyes szerződések világosan megfogalmazzák. Minthogy azonban Jugoszlávia úgyszólván mindazokat a konvenciókat aláírta, melyekről a továbbiakban szó lesz, nincs joga kétségbevonni a tiltott cselekvés vádját, amikor nem tesz eleget szerződéses kötelezettségeinek. Hiszen azokat önkéntesen magára vállalta.

Mindezeket az emberi jogokat a megsértésük esetére kiszabott felelősség fokának nagyságrendje szerint soroljuk fel az alábbiakban:

1. Első helyen említjük azokat a jogsértéseket, amelyeket a konvenciók vagy más előírások „nemzetközi jog szerinti büntetnek” nyilvánítanak. Ezek a konvenciók az állam felelőssége mellett a vétkes személyek egyéni felelősségét is megállapítják.

Az állam felelősségének szabályozásakor a nemzetközi jogi bizottság a konvenció 19. szakaszának 2. pontjában a következőket irányozta elő:

„Nemzetközi bűnténynek minősül az a nemzetközi jogokat sértő aktus, amikor valamely ország, nemzetközi kötelezettségeit megszegve, a nemzetközi közösség olyan lényeges alapérdekeinek védelme ellen vét, amelyeknek megsértését a közösség egészében bűncselekménynek tekinti.”

Az említett szakasz 3. pontjának c) bekezdésében továbbá ezt olvashatjuk:

„Súlyos vétségnek számít, ha kiterjedt méretekben olyan nemzetközi kötelezettségeket szegnek meg, amelyek az ember személyiségének védelme szempontjából fontosak, mint amilyen a rabszolgaság, a genocídium, az apartheid tilalmazása...”

A rövidség kedvéért itt eltekintünk a rabszolgaságba kényszerítő nemzetközi bűncselekmények elemzésétől.

a) A *genocídiumot* kétségkívül az első hely illeti meg a nemzetközi jog által minősített bűncselekmények sorában. Következményeinél és végrehajtóinak

szándékánál fogva ez a legszörnyűbb nemzetközi gonosztett, amely a teljesen ártatlan emberek legszélesebb köreinek posztulását és kínszenvedését idézheti elő.

A genocídium büntetvények meghíúsításáról és büntetéséről szóló, 1948-ban megfogalmazott konvenció II. szakasza szerint „genocídiumnak tekinthető minden olyan cselekvés, amelynek célja, hogy teljesen vagy részben megsemmisítsen egy-egy nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösséget”, s ilyen cselekvésnek minősül: a) a csoport tagjainak legyilkolása; b) súlyos testi vagy lelki sérülések előidézése a csoport tagjai körében; c) ha a csoport tagjait szándékosan olyan életfeltételek közé kényszerítik, amelyek teljes vagy részleges megsemmisülésüket okozhatják; d) olyan intézkedések rájuk kényszerítése, amelyekkel akadályozni kívánják a gyermekszülést; és e) a gyermekek kényszerű áttelepítése egyik csoportból a másikba.

A III. szakasz értelmében büntetendő cselekmény: a) a genocídium; b) a genocídium végrehajtásának tervezése; c) a genocídium végrehajtásának közvetlen vagy szándékos ösztönzése; d) a genocídium végrehajtásának kísérlete; és e) bűnrészesség a genocídiumban.

A gonosztett jogszerinti minősítése azért is rendkívül fontos, nehogy a fogalommal visszaélhessenek politikai vagy más okokból. Mindent tiltott cselekvés esetén, amely ebbe a fogalomkörbe tartozik, jelen kell lennie a fizikai megsemmisítés *szándékának*, annak a törekvésnek, hogy valamely csoportot a közeli vagy távoli jövőben teljesen vagy részlegesen kiirtsanak. Ide tartoznak a csoport tagjai ellen elkövetett legsúlyosabb lelki bántalmak, amelyek ilyen célúak, és a gyermekek más csoportba való áttelepítései is.

Amennyiben az elkövetett tettekről szóló adatok hitelesek, az, amit ma leegyszerűsítve „kulturális genocídiumnak” nevezünk, inkább csak arra irányuló kísérletek, hogy valamely csoport tagjait egy bizonyos területen nemzeti asszimilációra készítsék, esetleg más területekre széttelepítsék, ami nem azonos a fizikai megsemmisítés kísérletével.⁵ Az ilyesféle intézkedéseket, akár a hatalmi szervek, akár egyének követik el, mint tiltott, embertelen és veszélyes cselekvést ugyancsak szigorúan büntetni kell, de ugyanakkor a végsőkig veszélyes az is, ha egész etnikai csoportokat a „genocídium szándékával” vádolunk, s tagjait ilyen alapon megfosztjuk alapvető polgári és politikai jogaiktól, sőt a létezés jogát is megtagadjuk tőlük valamely térségben.

b) Az *apartheid* – az emberek minősített diszkriminálása – szintén nemzetközi bűncselekménynek számít. Ezt az apartheid letöréséről és büntetéséről szóló, 1973-ban elfogadott nemzetközi konvenció írja elő. A konvenció ezt a bűncselekményt sem szintetikus, hanem csak felsorolásában (egzemplatív módon) fogalmazza meg, ami fogyatékoságának tekinthető. Bizonyos megjegyzések szerint a meghatározás túlságosan is terjedelmes,⁶ ezek a kritikák azonban nem csökkentik a tagországok kötelezettségeit, amelyeket a konvenció aláírásával vállaltak magukra, ide értve Jugoszláviát is.

A konvenció II. szakasza olyan meghatározással él, hogy „az apartheid bűntette alatt a faji szegregáció és diszkrimináció olyan politikáját és gyakorlatát értjük, amelyet Dél-Afrikában tapasztalhatunk”, majd kifejti, hogy ezt „az embertelen eljárást az egyik faj egyedeinek csoportja a maga uralmának létrehozása és fenntartása céljából alkalmazza egy másik faj egyedeinek csoportja felett, szisztematikusan leigázva azokat...”

A faj ilyen értelmű fogalmát valójában a faji megkülönböztetés minden formájának megszüntetéséről szóló nemzetközi konvenció 1 (1). szakasza tisztázza, amely szerint a „faj” olyan csoportja az embereknek, amelynek tagjai „fajukban, színükben, elődeikben, nemzetiségükben vagy etnikai eredetükben” különböznek másoktól. Az apartheid büntette tehát valamely etnikai, illetve nemzetiségi csoport ellen is irányulhat, nem csupán a szűkebben értelmezett „fajok” ellen.

Az apartheidellenes konvenció említett II. szakasza elsőként azokat a bűncselekményeket említi, amelyek egyúttal genocídiumnak is minősülnek. Ide tartozik a más csoportbeli tagok életének kioltása, és olyan életfeltételeket rájuk kényszerítése, amelyek teljes vagy részleges fizikai megsemmisülésüket idézhetik elő [az a) ponti (i) és (ii) bekezdése].

Ugyanilyen büntettnek minősül továbbá sok más erőszakos cselekvés is: valamely csoport tagjainak önkényes letartóztatása és törvényellenes fogvatartása; olyan törvényes vagy másfajta intézkedések, melyeknek célja, hogy megakadályozzák a kérdéses csoport részvételt a politikai, társadalmi, gazdasági és művelődési életben; tagjaik megfosztása az alapvető emberi jogoktól és szabadságoktól, közöttük a munkára, a szabad mozgásra és a lakóhely szabad megválasztására való jogtól, a véleménynyilvánítás és a szólás szabadságától, a békés gyülekezés és társulás szabadságának jogától.

A továbbiakban említés történik sokféle törvényes és másfajta intézkedésről, amelyeknek célja, hogy faji alapon megossza a lakosságot különálló rezervátumok és gettók létrehozásával, de ide tartozik a vegyes házasságok tiltása, a földbirtokok kisajátítása, a csoport dolgozó tagjainak kizsákmányolása, de különösen a kényszermunka alkalmazása, valamint az apartheidot ellenző szervezetek és egyének üldöztetése, alapvető jogaiktól és szabadságuktól való megfosztása.

A konvenció kimondja, hogy apartheidnek számít egyenként is minden ilyen cselekedet, s nem csupán együttes alkalmazásuk. Amikor ilyen intézkedéseket külön-külön vagy együttesen valamely etnikailag vegyes terület egész lakossága ellen foganatosítanak, ez súlyos jogsértésnek minősülne minden egyénnel szemben. Ha azonban ezeket az intézkedéseket hátrányos megkülönböztetéssel csupán egy vagy több csoport ellen alkalmazzák, hogy „az egyik faj egyedeinek csoportja valóra váltsa és fenntartsa uralmát egy másik faj egyedeinek csoportja fölött”, akkor már az apartheid büntetéről van szó.

A genocídium és az apartheid büntetéért nem csupán az állam viseli a felelősséget, amelynek szervei a tettet elkövették, vagy nem akadályozták meg, hanem minden olyan személy egyénileg is, aki részt vett a tiltott cselekvésben.

Ilyen értelemben a konvenció IV. szakasza kimondja: „Büntetésben részesül az a személy, aki genocídiumot vagy a III. szakaszban említett bármilyen másfajta cselekményt hajt végre, függetlenül attól, hogy államigazgatási beosztott, közhivatalnok vagy egyedi személy-e az illető.” Ennek megfelelően az apartheidellenes konvenció III. szakasza igen részletes a felsorolásban:

„Az egyéneket, a szervezetek és intézmények tagjait, valamint az államok képviselőit, függetlenül attól, hogy abban az országban lagnak-e, ahol a kérdéses bűncselekményt elkövették, vagy valamely más ország lakói, nemzetközi büntetőjogi felelősség terheli minden motívumokról függetlenül, amikor:

a) e konvenció II. szakaszában említett cselekményt hajtanak végre, illetve részesek abban, hogy közvetlenül ösztönzik, tervezik az ilyen büntetést;

b) közvetlenül segítik, ösztönzik és részvételükkel elősegítik az apartheid büntetést.”

A jugoszláv körülmények között fennáll annak a veszélye, hogy az államigazgatási szervek tagjai, közhivatalnokok és a hadsereg tagjai, de más egyének és szervezetek is „az alkotmányos rend minden törvényes eszközzel való megvédésének” eufemizmusa alatt olyan tettekre ragadtatják magukat, amelyeket az apartheidről szóló konvenció II. szakasza bűncselekvésnek tekint, s nem tudják, hogy nemzetközi büntettségben vesznek részt, amit a JSZSZK büntetőtörvénye sem enged meg. Ezeket a bűncselekvéseket egyébként a háborús bűnök és az emberiség ellen elkövetett gonosztettek elévülhetetlenségéről szóló 1968-as konvenció is felsorolja.

2. Az egyén jogainak és szabadságainak ebben a hierarchiájában ezután következnek azok a másfajta alapon álló diszkriminációellenes szabadságjogok, amelyekről az apartheidről szóló konvenció nem tesz említést. Az emberek hátrányos megkülönböztetése mindenképpen tiltott művelet, akár valamilyen törvényes vagy más előírás végrehajtásáról, akár törvényellenes cselekvésről van szó.

Annyi bizonyos, hogy az emberek diszkriminálásának tilalmát *jus cogens*-ként kezeli az általános nemzetközi jog. Erről tanúskodik az Egyesült Nemzetek Alapokmányának preambuluma, valamint a dokumentum 1 (3)., 13 (1). és 55 (c). szakasza 1948-ból, de szözszerinti értelemben minden más idevágó előírás is az emberi jogokról szóló általános és regionális konvenciókból, amelyeknek száma kivételesen nagy. Tiltják az emberek hátrányos megkülönböztetését az olyan részletkérdésekkel foglalkozó szerződések is, mint amilyen a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 111. számú konvenciója 1960-ból, amely a foglalkoztatásban tiltja a diszkriminációt, és az UNESCO 1969-es konvenciója, amely a közoktatásban foglal állást az egyenlő elbánás elve mellett.

A faji megkülönböztetés minden formájának megszüntetéséről szóló 1965-ös nemzetközi konvenció a következő meghatározást adja erről a tiltott cselekvésről:

„1. E konvenció értelmében „faji megkülönböztetésnek” tekintendő minden olyan különbségtétel, kizárás, korlátozás, illetve elsőbbségnyújtás, amelynek kiinduló pontja a faj, a szín, a származás, a nemzeti és etnikai eredet, illetve, amelynek célja vagy eredménye, hogy megsemmisítse vagy veszélyeztesse az emberi jogok egyenlő feltételek melletti elismerését, élvezését és gyakorlását, valamint az alapvető szabadságjogokat politikai, gazdasági, szociális és művelődési téren, vagy a közélet bármely más területén.”

Ugyanennek a szakasznak a 4. pontja meghatározza, hogy milyen feltételeket és célokat kell megszabni, milyen tartós jellegű intézkedéseket kell tenni a nem egyenlő elbánásban részesített csoportok javára azért, hogy kiegyenlítsék helyzetüket a többiekével, s hogy azonos feltételek mellett élvezhessék az emberi jogokat és alapvető szabadságokat:

„4. A külön intézkedések, amelyeket kizárólag azért foganatosítanak, hogy a

kérdéses faji vagy etnikai csoportok vagy egyének megfelelő előrehaladást érjenek el, és védelmi célúak, amelyekre azért van szükség, hogy biztosítsák az emberi jogok és alapvető szabadságok egyenlő feltételek melletti élvezését és megvalósulását, nem tekinthetők faji jellegű diszkriminációs intézkedéseknek, amennyiben nem biztosítanak különböző jogokat a különböző csoportoknak, és ha elveszítik hatályukat, amikor az intézkedések által megcélzott eredményeket elérik.”

Ezeket a követelményeket, amelyeket a fent említett konvenció 1. szakaszának 1. és 4. pontja sorol fel, minden többnemzetiségű és többfelekezeti államban figyelembe kell venni a különböző csapatokba tartozó egyénekre vonatkozó törvényes előírásokban és a hatósági szervek magatartásában. Ha valamely nemzeti kisebbségnek saját művelődési intézményei vannak, amelyek segítik önnön identitásuk megőrzését, azok működését semmiféle okból nem lehet megtiltani, mint ahogyan ez a többségi nemzetre is egyaránt érvényes.

Ugyanakkor azonban egyetlen csoport tagjaitól sem lehet megvonni az alapvető jogokat és szabadságokat azért, hogy ezáltal „megfelelő előrehaladást” biztosítsanak egy másik csoportnak, amely számbelileg gyöngébb, vagy amelyekben kisebb fokú a népszaporulat. Ha egy csoportnak azért vonják vagy csorbítják meg az alapvető jogait, hogy ezáltal egy másik csoport „uralmát hozzák létre vagy tartsák fenn” fölöttük, akkor már az *apartheid* büntetével állunk szemben. Másfelől a politikai szabadság ideiglenes megvonását, például a gyülekezés és a békés tüntetését megtiltását sem szabad egy-egy etnikai összetételű területen diszkriminációs módon csupán az egyik csoport ellen alkalmazni, illetve ezt a tilalmat figyelmen kívül hagyni, amikor a másik csoport vallási vagy nemzeti alapon megszervezett gyülekezeteiről van szó, még ha azon az állam legmagasabb rangú képviselői is jelen vannak. Többek között ez is diszkriminációs eljárásnak számít, amit a nemzetközi jog kifejezetten tilt és elítél, de önmagában is ártalmas és kontraproduktív.

A diszkriminációról szóló konvenció 4 (c). pontja arra kötelezi a tagországokat, hogy „ne engedjék meg sem a hatóságoknak, sem az állami szervezeteknek és helyi intézményeknek, hogy a faji megkülönböztetést ösztönözzék vagy támogassák.” Ezenkívül a konvenció nem irányoz elő egyéni felelősséget a diszkriminációban való részvételért. Ugyanakkor azonban az általános nemzetközi jog az államot teszi felelőssé saját polgárainak hátrányos megkülönböztetéséért, akár ilyen hatású előírásokat hoz vagy hajt végre, akár pedig ha tevőlegesen nem akadályozza meg saját szerveinek vagy más egyéneknek az ilyen fajta cselekvését.

3. A polgári és politikai jogok egyénekkal – és most már nem csoportokkal – szembeni megszegésének harmadik csoportjába tartoznak a megfelelő konvenciók által *jus cogens*-nek minősített polgárjogok, s a tagországok e tekintetben sem élvezhetnek semmiféle kivételt.

Ide sorolódnak mindenekelőtt azok az emberi jogok és szabadságok, amelyek semmilyen körülmények között, még háború és rendkívüli veszélyhelyzet esetén sem korlátozhatók. Az ilyen egyéni jogok felsorolásában az egyes konvenciók részint különböznek egymástól. A polgári és politikai jogokról szóló, 1966-ban megkötött nemzetközi egyezmény 4 (2). szakasza azonban igen sza-

batosan a következő jogokat és szabadságokat határozza meg: az élethez való jog (ahogyan azt a 6. szakasz leírja); a kínzástól való szabadság (7. szakasz); a rabszolgaságtól és más hasonló viszonyokról való szabadság (a 8. szakasz 1. és 2. pontja); az adósok börtönétől való szabadság (11. szakasz); az *ex post facto* törvények elleni szabadság (16. szakasz); valamint a gondolati, a lelkiismereti és vallásszabadság (18. szakasz).⁷

A fenti jegyzéket még néhány másik alapvető emberi joggal is ki lehet egészíteni, olyan jogokkal, amelyek rendkívüli vészhelyzetben átmenetileg ugyan korlátozhatók, de amelyek minden más esetben ugyancsak *jus cogens*-nek tekinthetők. Ezeket is minden államnak tiszteletben kell tartania, és itt sem lehet szó kivételezésről. Véleményünk szerint ide tartozik az önkényes letartóztatás elleni biztonság joga (az említett egyezmény 9. szakasza), a letartóztatott egyén emberi bánásmódra való joga (10. szakasz) és az igazságos ítélethozatalra való jog (14. szakasz).

E jogok és szabadságok érvényesítése vagy korlátozása szempontjából fontos a megfogalmazási módjuk a megfelelő konvenciókban. Az államok megszegik nemzetközi kötelezettségeiket, ha szerveik eltérnek az eredeti fogalomkör alkalmazásától, és saját alkotmányos és törvényes előírásaikban másként fogalmazzák meg ugyanezeket az egyéni jogokat.

4. A diszkriminációs hatású törvényszegések negyedik csoportjába tartozik azoknak a polgári, de különösen politikai jogoknak a megcsorbítása, amelyek szigorúan véve kívül esnek a *jus cogens* fogalomkörén. Ennek ellenére ezek is szigorúan kötelezik az államokat, és megszegésük ugyancsak a nemzetközi jog elleni vétségnek számít. A megfelelő szerződéses rendelkezések ugyanis e jogok és szabadságok megfogalmazásában tágabb teret biztosítanak az egyes államoknak, sőt bizonyos kivételezéseket is megengednek az olyan meghatározhatatlan és szubjektív megítélésre alkalmas fogalmak védelmében, mint amilyen az „állambiztonság”, a „közrend”, a „közegészség” vagy az „erkölcs”.

A polgári és politikai jogokról szóló fent említett nemzetközi szerződés szerint ide tartozik a mozgás és a lakóhelymegválasztás szabadsága (12. szakasz), a magánügy szabadsága (17. szakasz), a véleménynyilvánítás szabadsága (19. szakasz), a szakszervezeti és másfajta társulás szabadsága (22. szakasz, valamint a gazdasági, szociális és művelődési jogokról szóló 1966. évi nemzetközi egyezmény 8. szakasza), a házasságra és családra való jog (23. szakasz), valamint a közügyekben való részvétel joga és a szavazati jog (25. szakasz).

Habár ezeket a jogokat és szabadságokat a törvényes előírásokkal korlátozni, sőt kijátszani is lehet, a legfontosabb, hogy hosszú távon az ilyen jogcsorbítás kedvezőtlenül hat vissza magára az államra, amely ily módon jár el. A kelet-európai rendszerek, közöttük a miénk is, azt mutatják, hogy az efféle módszerek hosszabb távon az egész politikai és gazdasági rendszer degradációját vonják maguk után, rendkívül veszélyes következményekkel az egész lakosságra nézve.

5. Az utolsó csoportba tartoznak azok a jogsértések, amelyek az ún. gazdasági, szociális és művelődési jogokat, illetve részint az ún. „harmadik nemzedék jogait” érintik.⁸

A gazdasági, szociális és művelődési jogokról szóló, már említett 1966-os

nemzetközi egyezmény ezekről a jogokról mint távoli c é l o k r ó l szól, melyek felé az államnak inkább csak törekednie kell, tehát nem tekinthetők konkrét jogi kötelezettségeknek. Megvalósításuk mértéke ugyanis nem elsősorban az állami hatalom akaratán múlik, hanem sokkal inkább az egész állam gazdasági erejétől és hatékonyságától függ.

A szóbanforgó egyezmény 2(1). szakasza arra kötelezi a tagországokat, hogy „f o k o z a t o s a n é r j é k e l a z e g y e z m é n y á l t a l e l i s m e r t j o g o k t e l j e s f o k ú é r v é n y e s ü l é s é t”. E jogok sorába tartozik: a munkára való jog (6. szakasz), a méltányos és kedvező munkafeltételek biztosítására való jog (7. szakasz), a szociális biztonság joga (9. szakasz), a család védelme és támogatása, különösen az anya védelme szüléskor, valamint a gyermekvédelem (10. szakasz), a megfelelő életszínvonal joga (11. szakasz), az elért legmagasabb mértékű testi és társadalmi egészségre való általános érvényű jog (12. szakasz), az iskoláztatásra való általános jog (13. és 14. szakasz), s végül mindenkinek az a joga, hogy részt vegyen a művelődési életben, a tudományos előrehaladásban, a szerzői jogvédelemben stb. (15. szakasz).

S jöllehet, mint már hangsúlyoztuk, itt elsősorban a célok megfogalmazásáról van szó, e célok elérésének kötelezettsége erőteljesebb a gazdaságilag fejlettebb és gazdagabb országokban, mint a legelmaradottabbakban, melyek számára ezek a jogok inkább csak kinyilatkozások és kívánságok.

Ilyen szempontból azonban fontos kiemelni, hogy az egyezmény 2 (2). szakasza e jogok tekintetében is szigorúan megtilt mindennemű diszkriminációt a tagországokban a polgárok faja, bőruk színe, neme, nyelve, vallása, politikai vagy más véleménye, nemzeti vagy szociális származása, vagyoni állapota, rokoni kapcsolata vagy más körülményei alapján. Ha tehát valamely ország nem képes minden polgára számára biztosítani a felsorolt jogok élvezését, akkor e tekintetben sem tehet senkivel semmilyen alapon kivételt, mert ez a diszkrimináció is éppen olyan elbírálásban részesülne, mint a többi polgári és politikai jogok esetében. Ez is azt bizonyítja, hogy a diszkriminációs tilalom *jus cogens*, amelynek alkalmazása általános érvényű.

III.

Végül azt is ki kell emelnünk, hogy a nemzeti megrázkódtatásoknak még azok az államok is ki vannak téve, amelyek viszonylag szilárd jogrenddel, szavatolt polgári és politikai jogokkal és szabadságokkal rendelkeznek minden polgáruk vonatkozásában, ha ugyanakkor nem biztosítanak külön jogokat az etnikai csoportok tagjainak. Sőt, nagyon közel állnak a polgárháborúhoz mindazok az államok, melyekben egész csoportok diszkriminációs intézkedéseknek vannak kitéve csak azért, hogy „igazságot” szolgáltatassanak annak a csoportnak, amelyet az államhatalom nem tart egyenrangúnak. Ilyen esetben nem sokat változtat a helyzeten, ha a hátrányosan megkülönböztetett csoport mint kisebbség valamilyen különjogokat élvez a művelődés terén.

A soknemzetiségű államok tartós stabilitása szempontjából tehát az a legfontosabb, hogy minden e g y é n azonos feltételek mellett élvezhesse polgári és

politikai jogait. Emellett az ország minden vidékén minden etnikai csoportnak, függetlenül attól, hogy „anyanemzetről”, más nemzetekről vagy kisebbségekről van-e szó, bizonyos csoportbeli jogokat is biztosítani kell, mégpedig: 1) a fennmaradás jogát, 2) minden csoport egyenrangúságának jogát, 3) a politikai döntéshozatalban való arányos részvételi jogot, 4) saját nyelvének és írásának használati jogát, és 5) az intézményekre való jogot.⁹

Jugoszláviában meg kell szüntetni és végrehajtásukban megakadályozni mindazokat a diszkriminációs jellegű törvényeket és állami intézkedéseket, amelyek egyes polgárokat, valamely meghatározott etnikai csoporthoz való tartozásuk miatt, meggátolnak az emberi jogok és szabadságok élvezésében. Ha a rendkívüli helyzet bizonyos időre meg is követeli e jogok korlátozását, rendkívül veszélyes és káros az ilyen intézkedéseket – akár a lehető legrövidebb ideig is – kizárólag egyetlen csoport ellen alkalmazni.

Nagy József fordítása

Jegyzetek

¹ Cf., Publications C. P. J. I., Série A/B, n°64, p. 17.

² Lásd bővebben *Jugoslovensko pravosuđe i međunarodne konvencije o pravima čoveka* c. cikkünket. *Odvjetnik* 1989, 7–12. sz. Zágráb, 20–37.

³ Ezért tarthatatlan és Jugoszlávia érdekeire nézve ártalmas a Jugoszláv Alkotmánybíróság 1981. évi álláspontja, miszerint a JSZSZK jogrendszerében a nemzetközi egyezmények érvényesítését a ratifikáció aktusa szerint kell értékelni. Ebből az következne, hogy a genocídiumról szóló 1948. évi konvenciót nem lehet kiegyenlíteni a jugoszláv törvényekkel, mert annak idején a JSZNK Népképviselőházának elnöksége ratifikálta.

⁴ Lásd erről bővebben a *Pojam i sadržaj „naročito teških kršenja“ prava čovjeka* c. munkánkat. A Zágrábi Jogi Kar 1989. évi cikkgyűjteménye (ZPFZ). Az 5–6. szám Supplementuma, 755–771.

⁵ Publicisztikánkban és egyes áltudományos munkákban ehhez hasonlóan más kifejezésekkel is visszaélnék, pl. az agresszióval, amelynek a nemzetközi jog szerint egészen meghatározott értelme van. Az ENSZ Alapokmányának VII. fejezete szerint az „agresszió” a fegyveres erők támadó célú igénybevételét jelenti, s csak ez ellen engedélyezettek az önvédelmi intézkedések, a fegyveres erőkkel történő szembehelyezkedés. Az olyan fogalmak, mint a gazdasági, propagandista, ideológiai agresszió, bizonyos esetekben nem megengedett beavatkozás lehet egy másik állam ügyeibe, néha pedig még az sem. A jogtalan beavatkozás áldozatának ilyenkor nincs joga fegyveres erővel válaszolni, hanem csak más repressziós intézkedésekhez folyamodhat, az erőszak kizárásával.

⁶ Cf., K. C. Wellens: *Apartheid, an International Crime*. Melanges prof. dr. D. F. Scheltens, Tilburg University, pp. 288–311.

⁷ Az emberi jogok és szabadságok védelméről szóló, 1950. évi európai konvenció 15. szakasza valamivel rövidebben sorolja fel ezeket a nem korlátozható jogokat. Ezzel szemben az emberi jogokról szóló, 1969-es amerikai konvenció 27. szakasza minden hasonlóznál bővebb felsorolást ad. A szövegünkben említett jogok és szabadságok mellett itt még a következők is megtalálhatók: jog a csa-

ládra, jog a névre, jog a gyermekre, jog az állampolgárságra, és amit még fontosabbnak vélünk, jog a hatalomban való részvételre, s a bírósági garancia mindezen jogok tiszteletben tartására. Mindezek az előírások, ide értve az 1966. évi nemzetközi egyezmény 4(2). szakaszát is, kifejezetten megkövetelik, hogy a rendkívüli veszélyhelyzetben hozott intézkedések nem különböztethetik meg hátrányosan az embereket fajuk, bőrük színe, nemük, nyelvük stb. alapján.

⁸ Egyes írók ilyen kifejezést használnak bizonyos „közösségi jogok” értelmezésére, mint amilyen a fejlődésre, a békére, az egészséges környezetre és más hasonlókra vonatkozó jog, amelyek célként foghatók fel. Lásd erről bővebben: Dr. Vesna Rakić-Vodinelić *Ljudska prava treće generacije* c. munkáját, ZPFZ 1989, az 5–6. szám Szupplementuma, 789–813.

⁹ Lásd erről bővebben *Prirodnopravni temelji prava i dužnosti čovjeka, države i etničkih zajednica* c. értekezésünket. Naše teme 1989, 1–2. szám, Zágráb, különösen a 15–22. oldalakat.

Rezime

Temeljno pravo pripadnika etničkih grupa i svih građana na nediskriminaciju

Za stabilnost mnogonacionalne države je najvažnije da svaki pojedinac, pod istim uslovima, ima sva građanska i politička prava. Svakoj etničkoj grupi, na bilo kojoj teritoriji – bez obzira da li se radi o naciji ili nacionalnoj manjini – treba zagarantovati neka osnovna zajednička prava – pravo na postojanje, pravo na jednakost svih nacionalnih zajednica, pravo na proporcionalan udeo u političkom odlučivanju, pravo na upotrebu jezika i pisma, te pravo na institucije.

Ako vanredno stanje privremeno ograničava neka od nabrojanih prava, ono postaje veoma opasno i štetno ukoliko je upereno protiv samo jedne nacionalne zajednice.

Summary

The Basic Right on Non-Discrimination of the Members of Ethnic Groups and of All Citizens

One of the most important aspects for the stability of multi-national state is the fact that all individuals have civil and political rights under the same conditions. To every ethnic group on any territory – notwithstanding is it a nation or a national minority – should be ensured some basic common rights as: right for existence, right for equality of all ethnic groups, right for proportional share in political decisions, right to use the language and writing, and right for institutions.

If a state of emergency temporarily requires the limitation of some of these rights – it is very critical and harmful if it is directed against only one ethnic group.